

ЗАСОБИ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ САВИ ЧАЛОГО В ОДНОЙМЕННІЙ ДРАМІ М. КОСТОМАРОВА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(35) 2016

УДК 821.161.2 – 2.09 «18» Костомаров

Товт О. Засоби моделювання образу Сави Чалого в однойменній драмі М. Костомарова; 11 стор.; бібліографічних джерел – 9; мова – українська..

Анотація. У статті розглядаються засоби моделювання постаті Сави Чалого в однойменній трагедії М. Костомарова. Модель образу зіставляється із фольклорною та літературною інтерпретаціями цього персонажа.

Письменник утілює в Саві Чалому свій ідеал, в якому моральні проблеми поєднано з героїчними рисами. Драматург осмислив важливу тему вірності й зради, вмотивувавши дії персонажа, й порушив актуальну проблему відповідальності за свої вчинки. При цьому митець проектує особисті взаємини на історичний та соціальний простір.

Основні засоби творення характеру Сави Чалого аналізуються на сюжетно-образному рівні, з урахуванням родо-жанрової специфіки тексту. Значна увага приділяється вивченню поведінки та вчинків героя під впливом певних життєвих ситуацій. Досліджується і мова персонажа (діалоги та монологи).

М. Костомаров зумів надати національній драмі історіософського звучання й глибокого психологізму, оригінально відтворити складні історичні протиріччя, створити новий тип героя, що суттєво відрізнявся від відомих в українській драматургії.

Ключові слова: Сава Чалий, історична постать, фольклор, сюжет, конфлікт, характер, мова персонажа.

Творчість М. І. Костомарова – визначного історика, письменника, літературознавця, фольклориста, педагога, літературного критика, одного із засновників Кирило-Мефодіївського братства – займає центральне місце в історії української романтичної драматургії 30-40-х років XIX ст.

Хоча інтерес до історії перевищував усі інші, та М. Костомаров створив чимало високохудожніх літературних праць. Серед них – історичні трагедії «Сава Чалий» (1838) і «Переяславська ніч» (1841), дві драми з античної історії «Кремуцій Корд» (1847) та «Эллины Тавриды» (1884), «Украинские сцены из 1649 года» (середина 1840-х рр.), п'єса «Загадка (за народною казкою)» (1862).

Драматургія М. Костомарова завжди перебувала у сфері зацікавлень науковців. Оцінки радянських критиків позначені впливом вульгарного соціалізму, але у їхніх працях можна знайти й раціональні думки. Зокрема П. Хропко у монографії «Українська драматургія першої половини XIX ст.» наголосив: «Новаторство митця виявилось, зокрема, в тому, що він першим приступив до опанування такої складної форми романтичної поезії, як драматична, створив найраніші українську трагедію й історичну драму. Наділений тонким відчуттям «драматичності» [6, с. 38].

Позитивними зрушеннями у дослідженні творчості митця стали праця В. Івашківа «Українська романтична драма 30-40 рр. XIX ст.» та стаття-передмова В. Смілянської до двохтомного видання творів письменника. В. Смілянська зазначає: «Дію в драмі віднесено до першої половини XVII ст., хоча насправді ці події відбулися на сто років пізніше. Письменник-романтик, знявши з Сави обвинувачення в зраді православної віри,

робить його, навпаки, захисником її, не зрадником, а мучеником, жертвою інтриги зрадника Ігната Голого» [5, с. 12].

Ґрунтовністю відзначаються і праці М. Яценка, присвячені вивченню доробка драматурга. У передмові до видання М. Костомарова «Слов'янська міфологія: Вибрані праці до фольклористики і літературознавства» дослідник вперше сформулював в українському літературознавстві ідею про те, що М. Костомаров, виходячи з народності та світоглядних засад просвітительської естетики, на перше місце висуває правдивість і оригінальність відображення національного життя та національного характеру персонажів [8, с. 32]. На важкому історичному роздоріжжі драматург шукає шляху для збереження українського народу, його мови й культури. У статті «Минуле переростає в сучасність» М. Яценко дослідив особливості художнього мислення Костомарова-драматурга. На думку вченого, у час написання «Сави Чалого» в М. Костомарова почали вже складатися уявлення про риси національного характеру українців. Він вважав, що з них головними є «примат духовного над матеріальним, демократизм і рівноправність у громадських об'єднаннях і родинному житті, прагнення особистості до свободи, відраза до єдиноначалія та органічна релігійність. Звідси – не суб'єктивні бажання і воля окремої особистості є запорукою успіху в історичній акції, а повне підпорядкування її інтересам і волі народу» [9, с. 4].

По творчості М. Костомарова захищені й дисертаційні дослідження. Я. Козачок є автором докторської дисертації «Концепція нації як духовної спільноти в художній та публіцистичній творчості Миколи Костомарова». Творчість М. Костомарова виростала з європейського кон-

тексту. «Драматургія вповні виявила оригінальність письменницького обдарування митця», – підкреслює Я. Козачок [4, с. 25]. Першим серед драматургів-романтиків XIX ст. він продуктивно опрацював історичні теми, художньо їх переломив націєтворчо. «Наукове оцінювання історії українського народу, – наголошує Я. Козачок, – супроводжувалося в М. Костомарова підкресленням його історичного вільнолюбства, браку територіального експансіонізму, міжетнічної толерантності, традицій суспільного демократизму, прагнення до державності як іманентної властивості українців» [4, с. 7].

І. Ярошевич написала своє дослідження на тему «Опозиція фольклорної і літературної інтерпретації постаті Сави Чалого». «Сава Чалий» М. Костомарова, – за дослідницею, – свідчення вдумливого підпорядкування фольклорних елементів провідній ідеї, в одних випадках для створення певних картин і обставин, в інших – для повнішої характеристики образів» [7, с. 14].

Дослідження науковців засвідчують майстерність М. Костомарова у втіленні історичної тематики, у поглибленні психологічних розробок людських характерів.

Творчість митця – принципово нове явище в розвитку української драматургії першої половини XIX ст. Для його п'єс характерні гострі конфлікти, незвичайні обставини, трагедійні розв'язки. Ці риси виявляються і в драматичному творі «Сава-Чалий» (1838). Уперше п'єса була надрукована окремим виданням «Драматические сцены на южнорусском языке» у Харкові весною 1839 року під псевдонімом Ієремія Галка. Потім вона неодноразово перевидавалась, увійшла до «Збірника творів І. Галки» (Одеса, 1875), у книгу «Твори Амвросія Метлинського і М. Костомарова» (Львів, 1906), у видання М. Костомарова «Твори в двох томах» (К., 1967 і 1990).

Автор зазначав, що написав драматичний твір у лютому 1838 року впродовж трьох тижнів, узявши зміст з відомої народної пісні, проте відійшов від історичної правди, віднісши події, оспівані в цій пісні, до першої половини XVII ст., тоді як вони відбувались у першій половині XVIII ст. Крім того, драматург наділив ренегата Саву Чалого позитивними рисами, а героя народного твору – Гната Голого – засудив. Тогочасна критика закидала М. Костомарову докори, акцентуючи на допущених ним помилках.

На думку О. Грушевського, автор трагедії «Сава Чалий» задля більшої повноти розкриття драматичної теми «ввів деякі нові деталі порівняно із народною піснею, а, найголовніше, переніс дію в більш ранню епоху, століттям раніше, і змінив основні умови події, що там відбувається: залишалася тема пісні – помста зраднику, який перейшов на бік ворога, але особистість і мотиви цієї зради автором змінені по-своєму» [1, с. 33]. Очевидно, М. Костомаров керувався концепцією Новаліса, за якою «тільки та історія справді історія, яка може

бути і вимислом» [1, с. 35]. Важливу роль драматург відводить роздумам автора, в той же час не заперечуючи правомірності художнього вимислу у літературному творі: «Повествование без участия размышления не может назваться историею, потому что в нем не будет достигнута та цель, которой требует наука, именно – истина» [1, с. 35].

Образ Сави Чалого можна розглядати в історичному, фольклорному та літературному аспектах.

Сава Чалий – реальна історична особа, що стала прототипом фольклорних і літературних образів. У поглядах на окремі факти життя Сави Чалого панувала велика плутанина. Протягом багатьох років його вважали за діяча не XVIII, а кінця XVI ст. – початку XVII ст. – часів Наливайка. Історичні відомості про постать Сави Чалого знаходимо у працях А. Скальковського і Д. Мордовця, що мали здебільшого напівлегендарний характер. І лише В. Антонович в «Архиве Юго-Западной России» постать Сави Чалого вперше поставив на твердий ґрунт історичних документів і цілком розвіяв хибні погляди. Згідно з історичними даними, Сава Чалий – сотник надвірного заgonу польських магнатів, Четвертинських, який приєднався до повстанців-гайдамаків у 1734 році, а після поразки руху присягнув на вірність шляхті й став полковником у Потоцького; 1741 року він був страчений за зраду гайдамаками Гната Голого – відомого ватажка 30-40-х років XVIII ст., популярного в народі своєю хоробрістю. Усі подальші численні розвідки істориків і дослідників фактично базуються на матеріалі своїх попередників, а також широко використовують народну баладу [7, с. 7].

М. Костомаров опрацював три варіанти пісні про Саву Чалого: «Гей, був в Січі старий козак» зі збірника М. Максимовича 1834 р., «Запорожской старины» І. Срезневського і видання пісень «русских» Вацлава з Олеська. Всі варіанти мають одну сюжетну лінію: зрада Савою Чалим свого народу, перехід на бік ворога та вбивство його Гнатом Голим.

Обираючи за основу трагедії народну пісню, М. Костомаров не міг сприймати її як історичну вірогідну оповідь, оскільки пісня належить до поезії, де «исторические события подвергаются... отступлениям от действительности» [2, с. 109].

В основу твору «Сава Чалий» покладено сюжет відомої історичної пісні, в якій засуджується зрада. М. Костомаров змальовує Саву Чалого як позитивного героя. Народна пісня дає тільки загальну оцінку подіям, учинкам персонажів, але не передає деталі особистих переживань героя, його роздумів і сумнівів. Драматург відійшов від естетичної природи народного твору, змінив традиційне трактування образів, додав власне їх бачення, визначив характери героїв. У цьому і полягала особливість твору порівняно з народною

пісню. Тому навіть зміна часопростору – перенесення автором дії з одного століття в інше – є його волею. Головне не події самі по собі, а люди, які їх творять. Це відповідало романтичній теорії драми: не можна вимагати від твору точного змалювання подій, а тільки відтворення загальних закономірностей історії.

Нас цікавить передусім сплетіння характеру героя з історичними подіями, зв'язок, у якому характер, зазнаючи впливу народнопісенної творчості, історії, активізуються і виступають як творці подій.

В експозиції трагедії «Сава Чалий» під час частування Петром Чалим козаків М. Костомаров подає характеристику головному героєві, Саві Чалому, якому «ще й тридцяти літ нема» [3, с. 173], але про його відвагу і хоробрість у бою народ уже дві пісні склав:

*Ой то ж наш Сава в поход виступає,
На конику вороному жахом виграває;
Бухо ляхів дві тисячі, зосталося двісті,
Ще й багацько та за ними візьметься користі.*

*Як подивиться пан Сава на правую руку:
Ей, вискочи, коню, коню, із лядського трупу.
Як подивиться пан Сава через праве плече,
Позад його, поперед його кровава річка тече.* [3, с. 173]

Уже з самого початку твору драматург звернув увагу читачів на те, що з-поміж інших козаків молодий Сава Чалий відрізнявся вже тим, що він «гетьманський синок» [3, с. 187], хоча за такого сина козаки не раз дякували батькові: «На славу собі і нам вигодував ти сина, пане Чалий! Голінний молодець!» [3, с. 173]. Старшини висловлюють про нього думки: «він гаразд воюват, а не вправлять» [3, с. 176], «як же можна синові над батьком старшинувати» [3, с. 176].

Саву хотіли обрати гетьманом після загибелі його попередника – Степана Остряниці, але через його молодість очолив козаків його батько – Петро Чалий. Останнього особливо цінували за його розсудливість, мудрість і хоробрість. При цьому Петро Чалий позбавлений права висловлювати свою думку, змушений усі свої дії співвідносити з бажаннями й настроями козаків, навіть коритися їм. Отже, панівною у «Саві Чалому» є не демократія, а воля козацької маси.

Сава визнав, що його не вибрали гетьманом тому, що «...норов у його не такий» [3, с. 176], але його образа на батька та козацтво не зменшилась. Причину він вбачає у нехтуванні ним. Вважаючи себе ображеним, він піддається на підбурювання Гната Голого і переходить на службу до польської шляхти. При цьому монологи Сави свідчать про подальше бажання служити Україні: «хоч і поляки нарікуть, та зрадником не буду: оп'ять достанеться послужити рідній Україні» [3, с. 179]. Монологи-сповіді головного героя введені у канву твору М. Костомаровим для більш глибокої пси-

хологічної мотивації важливих вчинків героя. Саме за допомогою них драматург розкриває головний конфлікт трагедії – внутрішній конфлікт Сави. Це – прагнення до свободи, а відтак – до влади: «Куди не підеш, усе люди! Тому тільки життя на світі, хто з їми у ладу. Той тільки щастя бачить, хто до їх покірливий. Я не вмю з їми жити, не вмю їм коритися – це не тес: хочеться, щоб то старшим бути над усіма!.. Измалку я нікого не слухавсь, дитиною хотілось розумніш над старих бути. Що ж? Як ув'язалась суча недоля, та і не одчепиться... Жене мене сам не знаю куди! Твоя воля, Боже! Що буде, то хай по-твоєму буде!» [3, с. 210]. Головний герой висловлює свої настрої, плани і разом з тим відчуває побоювання за здійснення своїх намірів. Сава Чалий, перш за все, хоче реалізуватися як особистість. Тому у своїх монологах він не постає однозначно як позитивний герой чи злочинець. Через внутрішню боротьбу осмислюються його вчинки як вибір.

Отже, драматург вмотивує поступову зраду Савою своїх інтересів під впливом образи на козаків та батька, і під впливом Гната Голого. Лицемірною підтримка Гната полягає у підмовлянні побратима перейти до ворожого табору. Сава стає жертвою підступності зрадника. Драматург розкриває Гната Голого як егоїста і користолобця, котрий для здійснення свої задумів не зупиняється навіть перед вбивством свого супротивника. Аби глибше вмотивувати природу ненависті Гната до Сави, М. Костомаров уводить в трагедію мотив «дівчина і два хлопці». Суперництво між побратимами найсильніше виявляється саме через дівчину. На думку матері Катерини, Гнат Голий «...чоловік важний, ще із старших...» [3, с. 183]. Саме його вона обрала собі в зяті. Сава Чалий вирізнявся з-поміж інших козаків неабиякою вродою («...по нім не одна дівчина уздихає...» [3, с. 183]), та Катерина цінує в першу чергу вірність Сави, оскільки знає, що його хотіли одружити з «великими паннами» [3, с. 185], а він відмовився. Та найголовнішими для дівчини є його слова: «Хай Бог того покине, хто свою кохану покидає!» [3, с. 186]. Бажання помститися Саві стало домінуючим у поведінці Гната Голого. Через помсту він убиває й Катрю, яку нібито кохав. У завершальній частині розвінчано і покарано Гната Голого за інтриги, бо немає прощення зраді.

Письменник-драматург проводить свого героя через муки, страждання і смерть. Головний герой не оминув відповідальності за свої вчинки: його вбивають у той момент, коли він уже готовий покаятись. Покарання здійснене за козацьким звичаєм: якщо зрадив, то мусиш загинути. Розвінчано також зраду Гната Голого: його смерть, без сумніву, вже сприймається як розплата за скоєні гріхи.

У трагедії «Сава Чалий» головний герой намагається розв'язати проблему єднання українського і польського народу. Сава каже

Конєцпольському, що йому дуже хотілося б, «якби ми помирились і один другого, ляхи і козаки, за братів щитали» [3, с. 203]. На що польський гетьман відповів: «Не за братів – за панів, бо все-таки ми старіш од вас» [3, с. 203]. На перешкоді розв'язання конфлікту стає відмова Сави зректися православної віри: «Королю своєму законному прийшов я служить, а не віру свою отцевську й дідівську зрадити» [3, с. 204]. Таким чином, М. Костомаров робить Саву Чалого захисником православної віри, а не її зрадником.

Сава Чалий в однойменній трагедії М. Костомарова наділений рисами позитивного героя, хоча він і мріє про славу та владу. Залишивши побратимів, він не знаходить спокою і щастя у воро-

жому таборі, а отже, опиняється на роздоріжжі. У душі героя відбувається внутрішня боротьба, результатом якої стає повернення до товаришів по духу і загибель від колишнього побратима Гната Голого.

Трагедія «Сава Чалий» – перша в українській літературі історична драма, в якій у центрі твору перебуває особистість. М. Костомаров як історик підійшов до освоєння та осмислення фольклорного матеріалу з історико-літературного боку. Митець використав наступні засоби творення образу Сави Чалого: портретні характеристики, характеристики, дані іншими героями, поведінку і вчинки героя, мову персонажа тощо. Саме внутрішня природа визначає дії Сави Чалого. Драматург відображає особисту драму, дає психологічну характеристику героя.

Література

1. Івашків В. Українська романтична драма 30 – 80-х років XIX століття / Василь Івашків. – Київ: Наукова думка, 1990. – 142 с.
2. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / Микола Костомаров. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
3. Костомаров М. Твори: В 2 т. / Микола Костомаров. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1: Поезія; Драми; Оповідання. – 538 с.
4. Козачок Я. Концепція нації як духовної спільноти в художній та публіцистичній творчості Миколи Костомарова: Автореф. дис. ... д-ра філолог. наук / Ярослав Козачок. – К., 2004. – 40 с.
5. Смілянська В. Літературна творчість Миколи Костомарова // Костомаров М. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1: Поезія; Драми; Оповідання. – С. 5-37.
6. Хропко П. Українська драматургія першої половини XIX століття / Петро Хропко. – К., 1972. – 198 с.
7. Ярошевич І. Опозиція фольклорної і літературної постаті Сави Чалого: Автореф. дис. ... канд. філолог. наук / Ірина Ярошевич. – К., 2003. – 20 с.
8. Яценко М. Микола Іванович Костомаров – фольклорист і літературознавець / Михайло Яценко // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства // М. Костомаров. – К.: Либідь, 1994. – С. 5-44.
9. Яценко М. Минуле переростає в сучасність (Драматургія Миколи Костомарова) / Михайло Яценко // Слово і час. – 1992. – № 5. – С. 3 – 8.

Ольга Товт

СРЕДСТВА МОДЕЛИРОВАНИЯ ОБРАЗА САВВЫ ЧАЛОГО В ОДНОИМЕННОЙ ДРАМЕ Н. КОСТОМАРОВА

Аннотация. В статье рассматриваются средства моделирования фигуры Саввы Чалого в одноименной трагедии Н. Костомарова. Модель образа сопоставляется с фольклорной и литературной интерпретациями персонажа.

Писатель воплощает в Савве Чалом свой идеал, в котором совмещаются нравственные проблемы и героические черты. Драматург осмыслил важную тему верности и измены, мотивировал действия персонажа и поднял актуальную проблему ответственности за свои поступки. При этом автор изображает личные взаимоотношения героя в историческом и социальном контексте.

Основные средства создания характера Саввы Чалого анализируются на сюжетно-образном уровне, с учетом родо-жанровой специфики текста. Значительное внимание уделяется изучению поведения и поступков героя под влиянием определенных жизненных ситуаций. Исследуется и речь персонажа (диалоги и монологи).

Н. Костомаров сумел придать национальной драме историософское звучание и глубокий психологизм, оригинально воспроизвести сложные исторические противоречия, создать новый тип героя, который существенно отличался от известных в украинской драматургии.

Ключевые слова: Савва Чалий, историческая фигура, фольклор, сюжет, конфликт, характер, речь персонажа.

Tovt Olha

**MEANS OF MODELING THE CHARACTER OF SAVA CHALYI IN THE DRAMA
BY M. KOSTOMAROV**

Summary. Means of modeling the figure of Sava Chalyi in the tragedy under the same heading by M. Kostomarov are analyzed in the article. The model of the character of Sava Chalyi is comparing with folklore and literal interpretation of this figure.

The author embodies his ideal in the image of Sava Chalyi. In this character moral problems are connected with heroic features. The playwright rethought the important topic of faithfulness and treachery and made the actions of the hero purposeful. He also touched actual problem of responsibility for the actions. In this case the artist designs a personal relationship to the historic and social space.

The main means of creating the character of the hero are analyzed on the plot level. The genre specifics of the text are also taken into consideration. The main attention is focused on investigation of the hero's behavior and deeds in different life situations. The language of the character is also analyzed (dialogues and monologues).

M. Kostomarov could bring historic and philosophic features and deep psychology into this national drama. He could depict complex historical contradictions; create a new type of a character which is very different from famous heroes in Ukrainian drama.

Key words: Sava Chalyi, historical figure, folklore, plot, conflict, character, character's language.

Стаття надійшла до редакції 3.06. 2016 р.

Товт Ольга – аспірант кафедри української літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет».